

GEERT VANPAEMEL

Gescheiden wegen, verbonden lot.

De universiteiten van Leuven en Leiden

In 1592 nam de befaamde classicus en humanist Justus Lipsius ontslag als hoogleraar aan de Leidse universiteit en keerde hij via Mainz en Luik terug naar zijn Alma Mater, de universiteit van Leuven. Lipsius was dertien jaar in Leiden geweest, had er een ruime vriendenkring opgebouwd en beleefde er zijn meest productieve periode. Na een uit de hand gelopen controverse met Dirck Volckertszoon Coornhert over de verhouding tussen religieuze vrijheid en politieke autoriteit was zijn positie in de Republiek echter moeilijk geworden. Lipsius, die voordien al het protestantse geloof had aangenomen, bekeerde zich opnieuw tot het katholicisme en werd in Leuven hoogleraar geschiedenis en Latijn. In de kring rond Peter Paul Rubens werd hij een icoon van de Contra-Reformatie.

De bekering en de terugkeer van Lipsius was een triomf voor de verdedigers van het katholieke geloof in de Zuidelijke Nederlanden. Zij betekende een nieuw startpunt voor een universiteit die in de jaren daarvoor door een moeilijke periode was gegaan. Nog in de eerste helft van de zestiende eeuw hadden de Leuvense theologen het voortouw genomen in de strijd tegen het lutheranisme. In 1546 publiceerden zij de eerste lijst der verboden boeken – een twijfelachtige eer. Maar de universiteit bleek uiteindelijk ook niet immuun voor verdachtmakingen en intriges. In 1562 werd in Douai een universiteit gesticht die Leuven het monopolie van het hoger onderwijs betwistte. En de zeer actieve Sociëteit van Jezus – de jezuïeten – lagen steeds op de loer om de bewegingsruimte van de universiteit argwanend te bewaken en zo nodig te beperken.

Lispius was niet de enige Zuidniederlander die heeft bijgedragen tot de vroege geschiedenis van Leiden. Ook wetenschappers als Rembert Dodoens en Carolus Clusius, alsook de jonge Simon Stevin hadden de weg naar het Noorden gevonden en lagen mede aan de basis van de grote bloei der wetenschappen in het Noorden tijdens de zeventiende eeuw. De Leuvense universiteit wist zich aanvankelijk heel goed te herstellen van haar tijdelijke inzinking, maar vanaf 1650 ging het steeds moeilijker. De opkomst van het jansenisme, dat door de jezuiten als een vorm van protestantse ketterij werd aangeklaagd, bracht de universiteit in moeilijkheden. En ook de introductie van het cartesianisme, dat de traditionele leer van Aristoteles verdrong uit het filosofisch onderwijs, vormde stof voor de tegenstanders van de universiteit om haar in diskrediet te brengen. De officiële visitatie van 1674 was niet in staat de kwalijke aantijgingen hard te maken, maar onderstreepte wel hoe de universiteit in het defensief werd gedrongen.

Tijdens diezelfde periode ging Leiden een grote bloei tegemoet. De nieuwe experimentele natuurwetenschap werd er misschien niet eerder dan in Leuven, maar wel veel openlijker en veel nadrukkelijker geëtaleerd, o.a. door de invoering van experimentele demonstraties voor studenten en buitenstaanders. Leiden had al langer een innovatief beleid gevoerd op het gebied van de natuurwetenschappen. Haar anatomisch theater was één der eerste in Europa en haar botanische tuin bood mogelijkheden voor onderzoek die aan andere Europese universiteiten niet voorhanden waren. In Leuven werd pas in 1740 een anatomisch theater gebouwd, hoewel natuurlijk ook al lang daarvoor anatomische dissecties plaatsvonden op tijdelijk omgebouwde locaties.

De meest glorieuzere periode van de Leidse universiteit op het gebied van de natuurwetenschappen was het begin van de achttiende eeuw, toen 's Gravesande de grote Europese voorspreker werd van het newtonianisme en Boerhaave tal van buitenlandse studenten aantrok met zijn in-

noverende medische colleges aan het ziekbed. Leuven kon slechts opkijken naar het Noorden. Toen in 1690 de uit Den Haag afkomstige Leuvense hoogleraar Maarten van Velden geschorst werd omdat hij de cartesiaanse materieleer en het copernicaanse wereldbeeld openbaar wilde laten verdedigen door zijn studenten, richtte Van Velden een noodkreet aan zijn Nederlandse landgenoten, Constantijn Huygens en Antoni van Leeuwenhoek. Van Velden moest niettemin inbinden. De vrijheid van het Noorden kwam de opnieuw in moeilijkheden verkerende Leuvense universiteit erg ongelegen. Met enige vertraging werden de vernieuwingen in Leiden toch in Leuven geïntroduceerd. De leerboeken van 's Gravesande en Boerhaave zouden dienen als leidraad voor het onderwijs en de uitbouw van de nodige onderwijsfaciliteiten zou – overigens niet zonder strubbelingen – worden doorgevoerd.

De Oostenrijkse autoriteiten hadden geen erg hoge dunk van de Leuvense universiteit en voortdurend moest Leuven haar waarde bewijzen en haar vrijheid veroveren. In 1788 was het eindelijk zover: de Leuvense universiteit werd compleet gemoderniseerd en overgebracht naar Brussel, tot de Brabantse omwenteling hieraan een einde maakte. In 1797 volgde een tweede klap: de universiteit werd door de Franse autoriteiten – de Zuidelijke Nederlanden waren intussen bij Frankrijk ingelijfd – afgeschaft.

De universiteit van Leuven die werd opgericht in 1425 bestaat eigenlijk uit drie instituten. De oude universiteit verdween in 1797, een nieuwe rijksuniversiteit werd door 'onze' Willem I geopend in 1816. Maar met de Belgische Onafhankelijkheid – Opstand? – hield ook deze universiteit op te bestaan. In 1834 werd door de Belgische bisschoppen, steunend op de in de grondwet ingeschreven vrijheid van onderwijs – een derde Leuvense universiteit opgericht: de huidige Katholieke Universiteit van Leuven.

Wat is een katholieke universiteit? Noch Leiden, noch het oude Leuven hadden een levensbeschouwelijke missie. Natuurlijk werd Leiden met het calvinisme geïdentifi-

ceerd, en Leuven met het Roomse katholicisme, maar zoals Willem Otterspeer heeft betoogd voor Leiden (en dat geldt evenzeer voor Leuven) dat betekende niet dat elk van deze universiteiten enig dogmatisch leergezag vertegenwoordigde. De academische vrijheid bestond op zijn minst uit het recht om geschillen intern te regelen, om academische discussies te voeren die niet meteen moesten beoordeeld – laat staan veroordeeld – worden door openbare machten. Maar wat met een katholieke universiteit? Wat als de universiteit in haar bestaansreden al een levensbeschouwelijke missie vertegenwoordigt? De academische vrijheid van de katholieke universiteit van Leuven was in principe onbeperkt – dat had de grondwet zo bepaald. Maar was zij wel een volwaardige universiteit? Bestaat er zoiets als een katholieke wetenschap? Er wordt de laatste tijd veel gedebatteerd over het al dan niet bestaan van een islamitische wetenschap. Volgt de katholieke wetenschap, c.q. islamitische wetenschap, uit de academische vrijheid, of is zij daarvan nu net een ontkenning?

Het debat is in België heel nadrukkelijk aan de orde geweest. In 1853 poneerde de scheikundige Jean-Servais Stas dat de oude Leuvense universiteit (hij bedoelde impliciet natuurlijk de contemporaine katholieke universiteit) de boot had gemist in de vernieuwing van de wetenschappen. Wetenschappelijk onderzoek dat niet volledig vrij was van levensbeschouwelijke inperkingen kon nooit leiden tot wetenschappelijke vooruitgang. Stas werd onmiddellijk gecounterd door de Leuvense rector De Ram, die betoogde dat de achteruitgang van het intellectuele leven aan de oude Leuvense universiteit kaderde in een veel ruimere culturele ontwikkeling, die zonder de aanwezigheid van de universiteit nog veel ergere vormen had kunnen aannemen.

Het debat over academische vrijheid nam in België de vorm aan van een debat over levensbeschouwelijke neutraliteit. Vaak werd daarbij teruggegrepen naar de historische voorbeelden: Stevin en Dodoens, die het katholieke Zui-

den waren ontvlucht om in het Noorden gewetensvrijheid te vinden. Van Helmont, die in het Zuiden bleef en door de Inquisitie – met de steun van de Leuvense universiteit – werd vervolgd. Ook eigentijdse twistpunten werden aangegrepen: het debat over de spontane generatie, de evolutieleer van Darwin. Dat belette Leuven overigens niet om langzaam maar zeker een wetenschappelijk overwicht te verwerven in België en haar wetenschappelijke kwaliteit te laten gelden. Nieuwe bedreigingen kondigden zich echter al snel aan.

Otterspeer heeft al gewezen op de hedendaagse problematiek rond academische vrijheid. Leuven zowel als Leiden hebben daarmee te maken. Elke vorm van externe financiering onderstelt een mate van controle en een vermindering van academische vrijheid. Onderzoek wordt langzaam maar zeker losgekoppeld van de universitaire instelling die onderzoekers vormt. Onderzoekscholen en ‘research institutes’ krijgen via een onafhankelijke financiering ook een eigen weg in de wetenschappelijke wereld.

Maar niet alleen onderzoek staat onder druk. Een andere demoon lijkt me nog dieper in het academisch vlees te snijden. Traditioneel is de universiteit een plaats van vorming. Het eindproduct van een universiteit bestaat of zou moeten bestaan uit goed geïnformeerde en kritisch denkende intellectuelen, die de geest van academische vrijheid blijven waarderen en koesteren. Sinds de democratisering van het hoger onderwijs, die in België in de jaren zestig heeft plaatsgevonden, is de universiteit echter meer en meer een professioneel opleidingsinstituut geworden. Studenten bereiden zich aan de universiteit voor op een min of meer duidelijk omschreven beroep, waarbij zij de nodige competenties willen verwerven, en liefst binnen de minimaal voorziene studieduur. Het universitair onderwijs wordt steeds meer gereguleerd, geëvalueerd en gestroomlijnd. Het Bologna-akkoord gaat uit van een verregaande vergelijkbaarheid van programma’s, van optimale keuzemogelijkheden voor studenten, van efficiëntie-gerichte

opleidingen. Hoewel dit alles in principe niet in tegenspraak is met de oude, middeleeuwse gedachte van een Europese universitaire ruimte, wordt het universitaire leven in de praktijk hierdoor vaak gereduceerd tot een keuze-menu, waar je met één muisklik het gewenste diploma kan bestellen. Heeft de moderne universiteit nog de vrijheid haar onderwijsruimte academisch in te vullen? Leiden en Leuven, als grote universiteiten in het Nederlandse taalgebied, hebben hier een belangrijke taak op te nemen.

L I T E R A T U U R

L.C. Palm, G. Vanpaemel e.a., *De toga om de wetenschap: ontwikkelingen in het hoger onderwijs in België en Nederland*, Rotterdam 1993.

Zie ook de publicaties van Jan Roegiers over Leuven en Willem Otterspeer over Leiden.